

SENECA VE KÖTÜLÜK

Tuncay İMAMOĞLU (*)

*Senden aşağı olanla senden üstünün,
seninle yaşamasını istediğin gibi yaşa...
Herkesin gözü önünde yaşayabiliyorsan,
evinin duvarları seni çok kez gizlemiyor da
koruyorsa yalnız, işte o zaman kendini kutlu say.*

Seneca

Özet

Kötülük problemi, din felsefesinin en önemli problem alanlarından birisidir. Her şeyi bilen, her şeye gücü yeten ve mutlak anlamda iyi olan Tanrı anlayışına, evrendeki kötülüklerin varlığı gerekçe gösterilerek karşı çıkmıştır. Buna göre, düşünce tarihinin başlangıcından bu güne Tanrının varlığına inanan filozoflar, evrendeki kötülüklerden hareketle ateizmi temellendirmeye çalışan düşünürlere karşı çeşitli argümanlar geliştirmişlerdir. Bu makalede kötülük problemi ana hatları ile ele alınacak ve bir Stoa filozofu olan Seneca'nın bu problemle ilgili düşünceleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Seneca, doğal ve ahlâkî kötülük, teizm, ateizm, panteizm, Stoa.

Seneca and Evil

Abstract

The problem of evil has been one of the problematic issues of philosophy of religion. The conception of an omniscient, omnipotent and absolutely good God has been rejected for the reason that there are evils on the world. According to this, since the beginning of the history of thought, the philosophers believing in God have put forward some arguments against the thinkers trying to establish atheism depending on the evils on the world. In this study, the problem of evil will be investigated in general, and the thoughts of Seneca, a Stoan philosopher who put forward thoughts on the problem of evil will be explained.

Key Words: Seneca, natural and moral evil, theism, atheism, pantheism, Stoa.

*) Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Felsefesi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.
(e-posta: timam@atauni.edu.tr)

Giriş: Kötülük Problemine Genel Bir Bakış

Sözlükte, gerekli niteliklere sahip olmayan, istenilmeyen, hoş gitmeyen ve zarar verecek olan davranış veya söz gibi anlamlara gelen kötülük¹, felsefi terminolojide en pratik anlatımıyla, düşünen, duyan ve hisseden varlıkların incitilmesi² şeklinde tanımlanabilir.

Kötülük, çeşitli şekillerde yaşayan her canlının hayatına girdiğinden, sadece filozof ve teologları değil, sıradan insanları bile yakından ilgilendirmektedir. Nitekim Peter L. Berger, “Günahsız bir kimsenin çektiği acının Tanrı’nın yokluğunu ispat etmediğini göstermek için bir tez yazan bilgili bir ilahiyatçı kadar, bir çocuğun ölümünü Tanrı’nın iradesine bağlamak suretiyle açıklayan okumamış bir köylü de teodise ile meşgul olmaktadır”³ şeklindeki sözleriyle, bunu güzel bir şekilde ifade etmektedir.

Kötülük problemi genellikle klasik teizmin bir problemi olarak anlaşılmaktadır. Çünkü kötülük sorunu, öncelikle aşkın bir varlığı kabul etmeyen, evreni; varoluşu ve işleyişi içinde yine kendisi ile açıklamaya çalışan materyalist, ateist, agnostik, septik ve naturalist görüşleri ilgilendirdiğinden çok daha fazla, bir dogmanın belirlediği herhangi bir dine ve Tanrı’ya inanan teistleri ilgilendirmektedir⁴. Çünkü vahiy kaynaklı bir Tanrı tasavvuruna ve inancına sahip olan Teizm; yaratıcı, sonsuz, varlığı kendinden olan, cisimsiz, ezeli, değişmez, basit, mükemmel, bilen ve güç sahibi bir varlığa inanmak şeklinde tanımlanmaktadır⁵. Buna göre, Tanrı’nın bilen olduğunu söylemek onun her şeyi bildiği, güçlü olduğunu söylemek varlık âlemindeki her şeye gücünün yettiği, mükemmel olduğunu söylemek, mutlak iyi olduğu anlamına gelmektedir. Bu anlamda teizmin Tanrısı, mutlak bilici, mutlak anlamda güçlü ve bütünüyle iyi bir varlıktır⁶. Tanrı mutlak anlamda iyi bir varlık olduğundan, düşünce tarihinde, Tanrı ile evrende var olan kötülükler arasında giderilmesi imkânsız gibi görünen paradokslar ortaya çıkmış, İlk Çağ’dan bu yana, Tanrı’nın mutlak anlamda iyi, her şeyi bilen, her şeye gücü yeten bir varlık olduğunu savunanlara, kötülüklerin bu sıfatlarla uyumadığı gerekçesiyle itiraz edilmiştir.

Bu itirazları yapanlar, dünya tarihinin depremler, kasırgalar, sel felaketleri, yıldırımlar, yangınlar, volkanik patlamalar, kuraklık, açlık ve hastalık gibi doğal felaketlerin yanında; savaşlar, ekolojik felaketler gibi insan eylemleri sonucunda ortaya çıkan korkunç acılarla dolu olduğunu ileri sürmektedirler. Onlara göre, doğadaki kötülükler, doğal açıdan ele alındığında, her şey olgusal neden ve sonuç zincirinde yerli yerine otururken, ilahi adalet açısından bakıldığında bu durumun Tanrısal irade ile açıklanmasında bazı güç-

1) *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1988, II, 916-917.

2) Jeffrey Burton Russel, *Şeytan, Antikiteden İkel Hıristiyanlığa Kötülük*, çev. Nuri Pülümer, Kabcacı yayınları, İstanbul, 1999, s.11; Kötülük Problemiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Cafer Sadık Yaran, *Kötülük ve Teodise*, Vadi Yayınları, Ankara, 1997.

3) Peter L. Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, çev. Ali Coşkun, İnsan Yayınları, 1993, s.96.

4) Necip Taylan, *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu*, İstanbul, 1998, s.143-144.

5) H.P.Owen, *Concepts of Deity*, London, 1971, s.1.

6) Brian Davies, *An Introduction to the Philosophy of Religion*, Oxford University Press, 1982, s.16.

lükler ortaya çıkmaktadır⁷. Çünkü her şeyi bilen, her şeye gücü yeten ve mutlak iyi bir varlığın olduğuna inanılıyorsa, yanıt verilmesi gereken bazı sorular bulunmaktadır. Eğer Tanrı her şeyi biliyorsa çekilen acıların farkında olacak, her şeye gücü yetiyorsa bu acıları önleyebilecektir. Yine Tanrı, kusursuz iyi ise, acıyı ve kötüyü önlemek isteyecektir. Ancak insan, acıların önlenmediğini, kötülüğün her haliyle varlığını sürdürdüğünü sıkça tecrübe etmektedir. İlk Çağdan bu yana birçok filozofun bu gibi soruları gündeme getirmeleri nedeniyle Tanrı'nın sözü edilen sıfatlarının kötülük olgusuyla nasıl uzlaştırılacağı bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin David Hume, İlk Çağ filozofu Epiküros'un kötülükle ilgili olarak sorduğu soruları, 'Dialogues Concerning Natural Religion' adlı eserinde gündeme getirerek, Philo'nun ağzıyla yeniden şu şekilde sormaktadır: Tanrı kötülüğü önlemek istiyor da gücü mü yetmiyor? O halde o güçsüzdür. Gücü yetiyor da önlemek mi istemiyor? O halde o iyi niyetli değildir. Hem gücü yetiyor hem de iyi ise, bu kadar kötülük nereden gelmektedir?⁸

Bu ve benzeri sorular, farklı şekillerde de olsa, birçok filozof tarafından sorulduğu için, Tanrı'nın sözü edilen sıfatlarının kötülük olgusuyla nasıl uzlaştırılabileceği bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanrı inancına yönelik belki de en ciddi meydan okuma şekli olan kötülük problemi, filozof ve teologları Tanrı'nın mutlak iyiliği, gücü ve bilgisi ile ilgili düşüncelerini yeniden gözden geçirmeye sevk etmekle birlikte, bu problemi farklı şekillerde açıklamalarına da neden olmaktadır.

Örneğin Erich Fromm, kötülüğü, "anlam kazanma uğraşında yaşamın kendi kendisine yönelmesi" ya da "bütünüyle mekanik şeylere duyulan bir hayranlık" olarak nitelendirmekte⁹, Saint Aquinas onu, "yanlış yönlendirilmiş iyilik arayışı"¹⁰ diye tasvir etmekte, Saint Augustinus ise kötülüğü, Tanrı'dan yüz çeviren iradenin ahlak bozukluğu veya iyiden yoksun olmak¹¹ şeklinde ifade etmektedir. Plotinos'a kadar geri giden Augustinus'un bu yaklaşımı, Orta Çağ skolastik düşüncesinde olduğu kadar, başta Fârâbi ve İbn Sina olmak üzere, birçok İslam filozofunun eserlerinde de tercih edilen bir açıklama biçimidir.

Geleneksel teizmi savunan filozoflar, evrendeki kötülüğün varlığını gerçekte inkar ederek, kötülüğün sadece görünüşte olduğunu, dolayısıyla tüm görünüşteki kötülüklerin nihai perspektiften, iyilik için bir araç olacağını ve bu yüzden de gerçek bir kötülüğün olmadığını ileri sürmüşlerdir. Bu filozoflar, kontrol edici güç olarak Tanrı'nın dünyada-

7) John H. Hick, *Philosophy of Religion*, United State of America, 1983, s.40-41; Robin Le Poidevin, Ateizm, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı yayımları, İstanbul, 2000, s.140-141; Erhan Işıklar, *Tanrıbilim ve Felsefe Konuşmaları*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1994, s.71; karşı. Tuncay İmamoğlu, *Bir Tanrı Kanıtlanması Olarak Berkeley İdealizmi*, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul, 2004, s.202 vd.

8) David Hume, *Dialogues Concerning Natural Religion*, The Philosophical Works, ed. Thomas Hill Green, Thomas Hodge Grose, vol. 2, Darmstadt, 1964, s.440.

9) Erich Fromm, *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri I*, çev. Şükrü Alpagut, Payel Yayınları, İstanbul, 1993, s.29-30.

10) Jeffrey Burton Russel, *a.g.e.*, s.19.

11) Saint Augustinus, *İhtiraflar*, çev. Dominik Pamir, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, s. 154, 156.

ki her ayrıntıdan sorumlu olduğunu ve buna kötülüklerin de dahil olduğunu kabul etmek zorunda kalmalarına rağmen, Tanrı'nın bundan dolayı suçlanabilirliğini kabul etmeye yanaşmamışlardır. Bu filozoflara göre evrendeki her şey, iyiyi gerçekleştirmek için birlikte eylemede bulunmaktadır. Augustin'den Thomas Aquinas'a, Calvin'den Schleiermacher'e kadar bütün teist filozofların yaklaşımı bu doğrultudadır. Süreç teolojisi ise, Tanrı'nın kötülükten sorumlu olduğunu, ancak bundan dolayı suçlanamayacağını söylemektedir. Ancak geleneksel teizmin aksine o, gerçek kötülüğün varlığını inkar etmediği gibi, gerçekte iyiyi dönüşecek kötülüklerin var olduğunu onaylamaktadır. Süreç teolojisine göre, ortaya çıkan mümkün olaylar yerine daha sonra başka mümkün olaylar çıkabilir ve bu daha da iyi olabilir. Süreç teolojisi, ilahi sorumluluk ve suçlanma arasında ayrıma gitmektedir. Bu teolojiye göre, Tanrı'nın sorumluluğu evrendeki düzene yöneliktir. Tanrı kontrol edici değil, ikna edici olduğu için varlıkları düzen için ikna etmeye çabalar. O bu anlamda sorumludur. Sonlu aktüalitelere, kendileri için ilahi amaçla uyumlu olmayı başaramayabilirler¹². Whitehead'ın ifadeleriyle söyleyecek olursak, "Uyumluluk tamamlanmadığı sürece, dünyada kötülük vardır."¹³ Dolayısıyla burada varlıkları uyumluluğa çağırılmadan Tanrı sorumludur, ancak o, uyumsuzluk ortaya çıktığında suçlanamaz. Çünkü Tanrı uyum için varlıkları sadece ikna etmeye çalışır onun sorumluluğu bu anlamda vardır. Fakat varlıklar uyumsuzluğu tercih ettiklerinde kötülük de onların eseri olmaktadır.

Süreç teolojisinde ileri sürülen bu yaklaşım İslam Düşüncesinde özellikle Fârâbî ve İbn Sina'daki kötülük yorumuna benzemektedir. Bilindiği gibi bu iki düşünürü göre de evrende var olan kötülükler, maddenin ilahi nizamı tam olarak kabul edip yansıtacak bir kuvvete sahip olmamasından doğmaktadır¹⁴. Bu anlamda kötülüğün nedeni Tanrı değil, maddenin bizzat kendisidir.

Şüphesiz kötülükle ilgili yapılan açıklamalar sadece bunlarla sınırlı değildir. Bütün bunların yanında kimi filozoflar kötülüğün reel varlığını inkâr edip, kötü gibi görünen şeylerin insanın sınırlı bakış açısından kaynaklandığını, sınırsız bir perspektiften bakıldığında kötü gibi görünen şeylerin gerçekte iyi olduğunu ileri sürerken¹⁵, kimileri onun, Tanrı'nın mutlak iyiliğinin tam olarak kavranamamasından dolayı anlaşılamayacağını belirtmektedirler. Yine kimileri, Tanrı'nın mutlak anlamda iyi, ancak mutlak güce sahip olmadığını, evrende kötü bir gücün hüküm sürdüğünü, dolayısıyla kötülükleri yapanın Tanrı değil bu güç olduğunu vurgularken¹⁶, kimileri ise onu, insanın olgunlaşması için bir araç şeklinde yorumlamaktadırlar¹⁷. Bunun yanında kimi filozoflar, kötülüğü Tan-

12) John B. Cobb, Jr. David Ray Griffin, *Process Theology*, Westminster Press, 1976, s.69 vd.

13) Alfred North Whitehead, *Religion in the Making*, The Macmillan Company, 1926, s.60.

14) Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, Selçuk Yayınları, Ankara, 1997, s.148-149.

15) George Berkeley, *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge*, The Works of G. Berkeley, vol.II, ed. A. A. Luce, T. E. Jessop, Nendeln, 1979, s. 110-112; William T. Blackstone, *The Problem of Religious Knowledge*, Englewood Cliffs, N.J, 1963, s.161.

16) William T. Blackstone, *a.g.e.*, s.161.

17) Epiktetos, *Düşünceler ve Sohbetler*, çev. Nurhan Toprak, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1994, s.114; Mehmet Aydın, *a.g.e.*, s.208.

rı'nın öfke ve uyarısına bağlarken, kimi filozoflar da sınırlı bir Tanrı kavramını kabul ederek, kötülük problemini çözmeye çalışmaktadırlar¹⁸.

Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda diyebiliriz ki, kötülük probleminin bu farklı şekillerde algılanması, ona herkes tarafından kabul görebilecek bir açıklama getirmeyi zorlaştırmaktadır.

Din felsefesinde kötülük, genellikle doğal ve ahlakî olmak üzere iki kategori içerisinde değerlendirilmektedir¹⁹. Doğal kötülük; ilahi takdir ya da doğal nedenler sonucunda ortaya çıkan yıkıcı olayları kapsarken, ahlakî kötülük; bizzat insanın kendi eylemlerine bağlanmaktadır.

Metafiziksel spekülasyonların arka plana itilip, daha çok pratik felsefenin ağırlık kazandığı "Geç Dönem Stoacılığı"nın en önemli filozoflarından birisi olan Seneca'nın felsefesinde de bu yaklaşımın sergilendiğini görmekteyiz.

Ahlakî ve Doğal Kötülüğün Seneca Felsefesindeki Yeri

a- Ahlakî Kötülük

Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki, Seneca'nın ahlakî kötülükle ilgili görüşleri, bize Sokrates'i hatırlatmaktadır. Sokrates'te olduğu gibi, Seneca'ya göre de insan eylemlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan ahlakî kötülük, bilgisizlikten kaynaklanmaktadır. Bilgisizlik, insanı alçaltan, ihtirasların peşinden sürükleyen bir etmen olup, insanın rasyonel davranmasını önlemektedir. Bu durumdan insanı kurtaracak tek şey, bilgeliktir²⁰. Bilgili insan kötülük yapmaz. "İyi, bilgidir; kötü ise bilgisizlik" diyen Seneca, şerefli şeylerin erdem ve bilgelikle, utanç verici şeylerin ise bilgisizlikle ortaya çıktığını ifade ederek²¹, bilgi ile eylemi birleştirmektedir.

Seneca'ya göre, insan bilge olarak doğmaz. Bilgelik zamanla ve çalışarak elde edilen bir uğraştır. Her insanın kusuru olabilir. Her insan hata yapabilir. Önemli olan, yanlış davranışları gözlemlemek, hatada diretmemek, kusurları düzeltmek ve tutkuları yenerek akli egemen kılmaya çalışmaktır²². Çünkü hiçbir iyiliğin erdem ve bilgisiz var olmayacağını ifade eden Seneca, tutku ve içgüdülerin peşinden koşmayı bir gençlik hatası olarak görmekte²³, erdem ve bilginin ise tutkuların değil, rasyonel eylemlerin bir sonucu olduğunu ileri sürmektedir. Seneca'ya göre, tutkuları idare edecek olan akıl, tutkudan uzak olduğu derecede kudretlidir. Onlara karışır, bulaşırsa, uzaklaştırabileceği şeylerde başarılı olamaz. Zihin bir defa sarsılırsa, kendi durumundan dışa çıkarsa, dürtülere uyar. Bazı şeyler başlangıçta kudretimiz içindedir; sonra onların kuvveti bizi sürükler ve

18) Mehmet Aydın, *a.g.e.*, s.208.

19) Brian Davies, *a.g.e.*, s.16; Mehmet Aydın, *a.g.e.*, s.151; Cafer Sadık Yaran, *a.g.e.*, s.25-26.

20) Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, çev. Türkan Üzel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s.95.

21) Seneca, *a.g.e.*, s.77, 87, 182; krş. Gerald Messadie, *Şeytanın Genel Tarihi*, çev. Işık Ergüden, Kambalçı Yayınları

22) Fatma Paksüt, *Platon ve Platon Sonrası*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982, s.514-515.

23) Seneca, *Troyalı Kadınlar*, çev. Haydar Dönmez, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s.58.

eski yerimizi almamıza imkân vermez. Bir uçuruma fırlatılan insan, artık hareketlerine hâkim değildir. Düşüşünü, ne durdurabilir, ne geciktirebilir. Tıpkı bunun gibi, zihin kendisini öfkeye, aşka veya başka tutkulara terk edecek olursa, onların saldırışını durdurmak elinde değildir. Kötülüğün doğal yamacından uçurumun dibine kadar bütün ağırlığı ile yuvarlanacaktır. Bu anlamda, akıl veya tutkuları hâkim kılmak insanın kendi elindedir. Her şey, insanın elde edilecek veya kaçınılacak şeyler üzerine doğru veya yanlış bir tasavvuru benimseyip benimsememesine bağlıdır. Bundan dolayı, insan kendi kendisinin hâkimidir. Kötülük insanı bahtsız eder; erdem ise mutlu olmasını sağlar²⁴.

Bu ifadelerden hareketle diyebiliriz ki, Seneca felsefesinde, aklın ilkelerine uygun hareket eden kişilerin ahlakî olarak kötü eylemlerde bulunmaları ve başka insanlara zarar vermeleri mümkün değildir. Akla uygun yaşamak iyi eylemlerin ve mutluluğun kaynağı olmaktadır.

Seneca'ya göre, yalnızca akıl, insana yetkin bir iyilik verebilir. İnsanın kötülüklerden uzak durması, iyi bir varlık olması, aklının gelişmesine ve yaratılışının isteklerine uygun davranmasına bağlıdır. Çünkü her şey, kendine özgü yanıyla övülür. Örneğin bir kılıcın omuz kayışının yaldızlı, kınının kıymetli taşlarla süslenmesi, onun iyi olduğunun kanıtı değildir. Onun iyi olması, keskin olan ucuyla her kalkanı delebilmesidir. Bir insanda da önemli olan, ne kadar ekip biçtiği, ne kadar parası olduğu, ne kadar değerli döşeklerde yattığı değil, ne kadar iyi olduğudur. iyilik, bir iş değil bir fazilettir. Mükafatı da kendisindedir. İyilik, sadece iyilik etmek için yapılır. Bir iyilik, verdiği sonuç veya verilen şeyle değil, hareket anındaki niyetle değer kazanır. İyiliğin yolu da bilgili ve erdemli olmaktan, doğanın isteklerine boyun eğmekten geçmektedir. Ancak böyle bir insan, kötü saplantılardan kurtulacak ve kötülük yapmayacaktır²⁵. Seneca'ya göre, doğadaki her şey, iyi tarafını, tamamlanınca gösterir. İnsanın da akılı tam olunca iyiye sahip olur. Bu iyi de her şeyi kendisinden aşağıda gören hür ve yüksek bir ruhtur. Hayvandaki iyi, gerçek iyi değildir. Duruma göre buna iyi denir. Bu her varlığın doğasına uygun olan şeydir. Ancak gerçek iyi, hiçbir suretle dilsiz hayvanda olamaz. Çünkü aklın bulunmadığı yerde iyi yoktur. Ağaçta, hayvanda akıl yoktur. İnsan ve Tanrı akıllıdır. Ancak onların birbirlerinden farkı Tanrı'nın ölümsüz insanın ise ölümlü olmasıdır. Tanrı'da iyi doğası gereği kusursuzdur; insandaki ise kazanılır. Diğer iki cins, kendi nevelerinde kusursuz olsa da, akılları olmadığından, gerçekte öyle değildirler. Çünkü bir yaratıkta iyi, ancak akılla beraber bulunabilir. Aklın verdiği gerçek iyi, sağlam ve devamlıdır²⁶.

Görülüyor ki, doğaya uygun yaşam ve ussal eylemlerde bulunma, Seneca felsefesinde iyiliğin ön şartı olarak konulmaktadır. Çünkü Seneca'ya göre, Tanrı'nın yasasını yalnızca akıllı bir yaratık olan insan anlayabilir. İnsan, doğası gereği akıllı bir varlık olduğuna göre, doğaya uygun yaşam aynı zamanda akla uygun bir yaşam demektir. "Akıl doğanın taklididir"²⁷ diyen Seneca, gerçek erdem de bu olduğunu, bunun karşısında ise

24) Fatma Paksüt, *Seneca'da Ahlak Görüşü-Zevk Anlayışı*, Ulusal Basımevi, Ankara, 1971, s.13-14,25.

25) Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, s.180 vd., 256; Fatma Paksüt, *a.g.e.*, s.9-10.

26) Fatma Paksüt, *a.g.e.*, s.23-25.

27) Seneca, *a.g.e.*, s. 153-154.

erdemsiz bir yaşam sürmek olan kötülüğün bulunduğunu belirtmektedir. Ona göre, erdem ve iyilik doğaya uygun yaşamakla elde edilirken, kötülük doğaya düşmandır²⁸.

Seneca'nın da mensubu olduğu Stoa düşüncesi, kendisine doğayı temel almış, erdemi, mutluluğu, iyiliği, özgürlüğü doğal ve rasyonel yaşamakta bulmuş olduğundan onlara göre, tüm insanlar ister köle, isterse efendi olsunlar doğal olarak eşittirler. Akla ve doğal yasalara uygun yaşayan, duygu ve tutkularını yenebilen insan, köle de olsa, onun için sonuç özgür insan için neyse odur. İnsanın erdemliliği yaptığı işi en iyi şekilde yapmasıyla ortaya çıkar²⁹. Stoa felsefesine göre, "Doğal yasa, ister ilahi ister insani olsun her şeyi kuşatır. Neyin iyi, neyin kötü olduğunu belirleyen tek merci bu doğal yasadır, toplumsal hayatta insanı o yönlendirir, doğru ve yanlışın ilkelerini koyarak, yapılıp yapılmaması gereken şeyleri emreder."³⁰ Bu yüzden insanın bu doğal yasaya uyması ve kendi doğasına uygun davranması zorunludur.

Buraya kadar verdiğimiz bilgiler ışığında diyebiliriz ki, Seneca düşüncesinde insan doğası gereği iyi bir varlıktır. Onun eylemlerinin sonucu olan ahlakî kötülükler ise, doğaya uygun davranmamaktan kaynaklanmaktadır. Buna göre Seneca felsefesinde, aklın kanunlarına göre hareket edip etmeme bakımından insanları bilge olanlarla bilge olmayanlar diye iki kısma ayırabiliriz. Seneca'nın "iyi insan" tasviri de rasyonel eylemlerde bulunan bilge kişi idealinde ifadesini bulmaktadır.

Ona göre, bilge olmayanlar, akıl vasıtasıyla neyin iyi neyin kötü olduğunu kavramaya çalışırlarken, istekleri, gizli duyguları ve içgüdüleri akıllarının önüne geçer. Böylece onlar iyi olan değerlere uymayı bilemezler. Önemsiz şeyleri çok önemli ve iyi sanırlar. Bunları elde etmek için koşar dururlar. Bu nedenle insanın en başta gelen görevi, kendi kendisine karşı savaşmasıdır. Erdem, ruhu her türlü tutku ve istekten kurtarmakla elde edilir. Bu aşamaya gelen kişi bilge ve iyidir. Ruhu olgunlaşmamış insanların neşesi yer yer bölünürken, bilgenin ruhu sevinçle doludur. Hiçbir nedenle hiçbir keder yüzünden parçalanmaz. Kötülüğün bilgeyi sadece yalayıp geçeceğini ifade eden Seneca, en büyük iyiliklerin ise onun yüreğinde kalacağını ileri sürmektedir. Ona göre kötülükler, bilgenin dışındadır. Bilge için kötülük derinlere kadar inemez³¹.

Bu görüşler ışığında diyebiliriz ki Seneca aklın ilkelerini geliştiren ve insan tutkularını yenen bir eğitimin insana verilmesi durumunda onun ahlakî kötülüklerle karışmasının söz konusu olamayacağı kanaatini taşımaktadır.

Diğer yandan Seneca için insanları ahlakî kötülüklerden uzak tutmanın başka bir yolu da onlara, yaptıkları eylemleri sanki başkaları gözetliyormuş gibi bir duyguyu aşılaktan, yani onların vicdanlarını eğitmekten geçmektedir. Çünkü her türlü kötülüğü, yalnızlık ve ıssızlık öğütlemektedir. İnsanların işledikleri suçlara bir tanık dikilirse, kö-

28) Seneca, *a.g.e.*, s.116.

29) Çetin Yetkin, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, İstanbul, 2005, s.166.

30) Ludwig Edelstein, *The Meaning of Stoicism*, Harvard University Press, Massachusetts, 1996, s.83.

31) Seneca, *a.g.e.*, s.171,182 vd.

tülüklerin büyük bir kısmı ortadan kalkacaktır diyen³² Seneca, bunun da ancak insan vicdanında böyle bir duyguyu oluşturmaktan geçtiğini ileri sürmektedir. Ona göre, gerçek iyi, rahat bir vicdandan ve tek bir yolda yürüyüp giden hayatın sakin ve sürekli, tek-düzeliğinden doğacaktır³³.

Görünen o ki, Seneca felsefesinde ahlakî kötülüklerin giderilmesi ruhun eğitilmesiyle olmaktadır. Seneca, gözünü hırs bürümüş kişilerin doğru bir yaklaşımla ve bilgece uygulanacak bir eğitimle düzelebileceklerine inanmaktadır. O, bunu “yolu bilmediği için tarlalar arsında başıboş dolaşan insanı kovmaktansa ona doğru yolu göstermek daha iyi bir davranıştır”³⁴ şeklindeki sözleriyle özetlemektedir.

Burada Seneca'nın evren anlayışını da göz önünde bulundurarak şöyle bir sonuca ulaşabiliriz: Seneca felsefesinde, Tanrı ile evreni özdeşleştiren panteist bir anlayış hakimdir. Ona göre Tanrı, evrenden ayrı tinsel bir ilke ya da varlık değil, onunla iç içedir. Bu anlayış Stoa felsefesinde yaygın olan bir öğretilerdir. Stoa felsefesine göre, bu dünya ussal, canlı ve akıllı bir yaşayandır, yalnızca tanrısal değil, Tanrı'nın kendisidir. Tanrı ve dünyanın böyle bir tutuluşu, öğretinin temel noktalarından biridir. Bilgi, insan ve dünya arasında ussal bir uyumun gerçekleşmesine olanak sağlar, bu anlamda bilgelik, dünyaya katılımdır, Tanrı'ya boyun eğişin ve yazgıya rıza göstermenin eşanlamlısıdır³⁵. Tanrı, evren düzenine içkin olan atıştır. Bununla birlikte o, aynı zamanda cisimler dünyasını meydana getiren öğelerin, kendisinden çıktığı ilk kaynaktır. Bütün evren maddeden (ex materia) ve Tanrı'dan (ex deo) ibarettir. “Tanrı, evreni bir sınır içine alır, bu sınır içinde kalanlar da Tanrı'yı bir yönetici ve önder olarak izler” şeklinde görüşlerini belirten Seneca, Tanrı'dan ilahi bir kıvılcım alan insanın, ancak Tanrı'nın öngördüğü tarzda bir yaşantı süreceğini, bu yaşantı sırasında onun istekleri doğrultusunda hareket ettiğinde ise Tanrı'ya ulaşabileceğini ifade etmektedir³⁶. Bir Stoa filozofu olan Marcus-Aurelius Seneca'nın bu düşüncelerini şu ifadeleriyle öcelelemektedir: “Ey Dünya, sana uygun gelen her şey bana da uygun gelir. Senin için mevsiminde olan hiç bir şey benim için erken ya da geç değildir. Saatlerin bana getirdiği her şey, benim için lezzetli bir meyvedir, ey Dünya! Her şey senden gelir; her şey senin içindir; her şey sana döner.”³⁷ Marcus-Aurelius'un bu ifadeleri Seneca düşüncesiyle paralellik arz etmektedir. Her iki düşünür için de doğayla Tanrı özdeştir. Doğanın isteklerine uygun davranmak, Tanrı'nın isteklerine uygun davranmakla bir ve aynıdır. Buna göre, Seneca için insanın işlediği ahlakî kötülükler, doğaya uygun davranmamaktan kaynaklandığı için, bu tür kötülükleri, Tanrı'dan yüz çeviren iradenin ahlak bozukluğu şeklinde yorumlayabiliriz. Yani doğa veya Tanrı'nın isteklerine uymak bilgelik ve erdemın ölçütü iken, doğaya uygun davranmamak ahlakî kötülüğün nedenidir.

32) Seneca, *a.g.e.*, s.45,77.

33) Seneca, *a.g.e.*, s.72.

34) Seneca, *Tanrısal Öngörü*, çev. Çiğdem Dürüşken, Kabcacı Yayınları, İstanbul, 1997, s.19-20.

35) Jean Brun, *Stoa Felsefesi*, çev. Medar Atıcı, İstanbul, 1997, s.53.

36) Seneca, *a.g.e.*, s.21; krş. *Ahlakı Mektuplar*, s.167,267.

37) Jean Brun, *a.g.e.*, s.53.

Seneca'ya göre, primitif toplumlar, doğaya uygun yaşadıkları için onlar arasında birbirlerine karşı herhangi bir husumet ve düşmanlığa rastlanmamıştır. Çünkü başlangıçta insanlar arasında kardeşlik ve birlik vardı ve uzun süre de bu durum varlığını bozulmadan sürdürdü. Ancak ne zaman ki aç gözlülük ortaya çıkmıştır, bu doğal toplumsal yaşam yıkıma gitmiş ve bu da yoksulluğun nedeni olmuştur. İnsanlar her şeyi yalnızca kendileri için isteyince, hiçbir şeye sahip olamaz duruma düşmüşlerdir. İlk insanlar, doğal gereklere göre yaşadıkları için, huzur içindeydiler. Doğa, tüm canlılara gereken her şeyi vermişti. Ancak insan, gereksiz şeylere olan tutkusu yüzünden ve biraz daha uzun süre yaşamak istemesinden dolayı, doğal ve bu nedenle de kolay olanı bir yana bırakıp gereksiz yere kendisini zora sokmuştur. Öte yandan, hayvan sürülerinde en yetenekli ve en güçlü olanın o sürünün önderi olmasından da açıkça anlaşılacağı gibi, doğa, en yetenekli ve en güçlü olanın önderlik etmesini öngördüğünden, insanların da içlerinden en iyisi, doğal durumda onların hem yasaları ve hem de başkanlarıydı. Bu önderler için yönetmek, insanlar üzerinde egemenlik sürmek demek değil, yalnızca bir görevin yerine getirilmesiydi. Ne var ki kötülük kazanmış ve krallıklar tiranlığa dönüşmüştür. O zaman da bunlara karşı yasalara gerek duyulmuş, bilge kişiler bu aşamada bu görevi yerine getirmişlerdir³⁸. Bütün bunlar göstermektedir ki, doğal yaşamdan ayrılmak, doğaya uygun hareket etmemek, tüm toplumsal ve ahlakî kötülüğün nedenidir.

Seneca'nın bu düşünceleri bize J.J. Rousseau'yu hatırlatmaktadır. Bilindiği gibi J.J.Rousseau da insanların doğadan uzaklaşmalarını kötülüğün kaynağı olarak görmekte ve doğaya uygun yaşamı övmektedir.

Stoacıların ahlak felsefesinin, Seneca ile birlikte yönünü değiştirdiği bilinmektedir. Seneca felsefesinde diğer stoacılar olduğu gibi, erdemin mahiyetine ilişkin felsefi incelemeler değil, halka seslenen ve güçlü bir dini renk almış olan düşünceler ve öğütler öne çıkmaktadır. Ona göre "Felsefe, sözleri değil, davranışları öğretir." Ona zaman geçirmek için değil, kurtuluşu sağlamak için bir araç gözüyle bakılmalıdır. Stoacılıkta var olan "kendine güven" yeteneği, Seneca'da yerini insanlığın zayıflığı ve suçluluğu duygusuna bırakmıştır. Seneca bu dünyadaki maddi varlık ve ıstırap zincirlerinden kurtulmayı öğütlemekte³⁹, insanlığı doğaya uygun davranmaya çağırmaktadır. Buna göre Seneca için felsefe, insanlığın ahlakî kötülüklerden kurtulmaları ve doğaya uygun yaşamaları için bir araçtır. Seneca ahlakî kötülüklerin nasıl ortadan kaldırılacağına dair görüşleri sürmesine rağmen, bu kötülüklerle Tanrı veya doğanın niçin müsaade ettiğini ayrıntılarıyla ortaya koymamaktadır. Yani klasik teizmle yöneltilen Tanrı niçin insanların kötülükler yapmasına izin veriyor? Şeklindeki bir soru bu anlamda Seneca'ya yönelik olarak da sorulabilir.

b- Doğal Kötülük

Seneca'nın doğal kötülükle ilgili düşüncelerine gelince; o, doğal kötülükle ilgili düşüncelerine geçmeden önce, evrenin bir koruyucu ilke olmaksızın varlığını sürdürmesi-

38) Çetin Yetkin, *a.g.e.*, s.196-197.

39) Karl Vorlander, *Felsefe Tarihi*, İstanbul, 2004, s.198.

nin imkânsız olduğunu, yıldızların bir araya gelişleri ve ayrılışlarının rastlantısal hareketlere bağlı olmayıp, belli bir düzen içinde sonsuz bir yasanın hükmü altında gerçekleştiklerini ifade ederek, iyi ve evrensel bir aklın varlığını ispatlamaya çalışmaktadır⁴⁰. Ona göre Tanrı, genel anlamda iyidir. Seneca bu görüşünü, Platon'un "Tanrı'nın evreni yaratmadaki amacı neydi? Tanrı iyidir. İyi hiçbir şeyin iyiliğini kıskanmaz. Tanrı elinden geldiğince evreni iyi yapmıştır"⁴¹ ifadeleriyle desteklemektedir.

Tanrı iyi ise ve evreni mükemmel yapmışsa, doğada ortaya çıkan deprem vb. kötülükleri nasıl açıklayacağız? Hemen belirtelim ki, Seneca'ya göre, doğada meydana gelen depremler, volkanik patlamalar, şehirlerin ortadan kalkması gibi felaketler bir kötülük olarak değil, doğa kanununun bir gereği olarak görülmektedir. Doğa, sürekli değişim halinde olduğundan, bunlar daha iyiye doğru gidişin bir göstergesidir. Çünkü birçok şey, daha yücesi yerini alsın diye çökmektedir⁴².

Seneca için doğal olaylar, daha iyi bir durumun ortaya çıkmasının nedeni olduğu gibi, insanların da lehine olmaktadır. Seneca bunu, "Tanrısal Öngörü" adlı eserinde Lucilius'un sorduğu "Dünyamızı Tanrısal öngörü yönetiyorsa, neden hala iyi insanların başına bazı kötülükler geliyor?"⁴³ şeklindeki sorusundan hareketle açıklamaktadır.

Seneca'ya göre, tanrılardan asla kötülük gelmez⁴⁴. Çünkü iyi insanlarla tanrılar arasında erdemin sağladığı bir dostluk vardır. Dolayısıyla iyi insanların başına birtakım kötülüklerin gelmesi, Tanrısal öngörü için bir problem değildir. Filozofa göre iyi insan, Tanrı'dan sadece zaman bakımından farklı olduğu için, Tanrı'nın öğrencisi ve taklitçisi konumundadır. O, gerçek anlamda Tanrı'nın oğludur. Erdemlerin sert idarecisi olan Tanrı'nın tıpkı disiplin sahibi babalar gibi iyi insanlara katı bir eğitim verdiğini ileri süren Seneca, tanrılar tarafından kabul gören iyi insanların çok daha büyük felaketlere karşı dayanıklı olmaları için bu tür kötülüklerle eğitildiklerini ifade etmektedir. Ona göre Tanrı, iyi insanı keyif içinde yaşatmaz; dener, dayanıklılık kazandırır ve kendisi için hazırlar. Sakin ve sıkıntısız yaşamak bir iyilik belirtisi değildir. Aksine aylıklık insan için bir cezadır⁴⁵. Seneca'ya göre bu iki insanın durumu, rüzgarın karşısında büyüyen ağaçla güneşli vadide büyüyen ağacın durumuna benzemektedir. Art arda esen rüzgarın karşısında kalan ağaç köklü ve güçlü olur. Çünkü sarsıntılarla kenetlenir ve köklerini sınımsız toprağa yapıştırır. Güneşli vadide büyümüş ağaç ise ömürsüz olur⁴⁶. Buna göre, daima mutlu olmak, hiçbir sıkıntı çekmeden ömür sürmek, Seneca için doğanın bir yanına yabancı kalmak ve güçsüz olmak anlamına gelirken, felaketlerle iç içe yaşamak, onları kü-

40) Seneca, *Tanrısal Öngörü*, s.35 vd.

41) Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, s.146.

42) Seneca, *a.g.e.*, s.235 vd.

43) Seneca, *Tanrısal Öngörü*, s. 33.

44) Seneca, *Ahlaki mektuplar*, s.177.

45) Seneca, *Tanrısal Öngörü*, s.37.

46) Seneca, *a.g.e.*, s. 71 vd ; krş. *Ahlaki Mektuplar*, 211 vd, 281.

çümsemek, erdemli olmaktır. Bu da bize Tanrı'nın, soylu ruhları sert biçimde sınamasının şaşılacak hiçbir yanının olmadığını göstermektedir⁴⁷.

Ayrıca Seneca düşüncesinde, tek tek insanların başına gelen kötülükler, genel iyiliğin oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Bir insanın, sürgüne yollanmak, yoksulluğa itilmek, sakat kalmak gibi kötülüklerle yüz yüze gelmesi, onun kendi yararına olmaktadır. Çünkü bir çok iyilik kötü görünüşlü ve sert olur. Bu durum, bazı hastaların ameliyat olmasına benzemektedir. Örneğin, bazı hastaların vücudu, şifa vermek için kesilir, dağlanır ve sımsıkı bağlanır. Bunlar aslında iyiliğin kötü görünüşleridir. İyilik görenin bu gün çektiği acıya değil, ilerde duyacağı sevince bakmalıdır. Nefret edilse bile onun ilerdeki yararlılığı düşünüldüğünde yapılan şeyin iyilik olduğu ortadadır. İlk bakışta bunlar kötü gibi görünseler de, bir bütün olarak bedeninin sağlığı göz önünde bulundurulduğunda, bunların insanın yararına olduğu görülür. Dolayısıyla tek tek kötülükler, genel iyilik için zorunlu olmaktadır⁴⁸.

Görülüyor ki Seneca, doğal kötülükleri, yaşamın bir gereği olarak görmekte, onlara boyun eğmeyi öğütlemektedir. Ona göre kötü olaylar olarak görünen her şey için şu tutumun sergilenmesi gerekir: "Tanrı'ya boyun eğmiyorum. Onun iradesine uyuyorum. Tanrı'yı yürekten izliyorum. Zorunlu olduğum için değil, başıma ne gelirse gelsin, üzülmeden yüzümü buruşturmadan karşılayacağım. Üstüme düşeni seve seve yerine getireceğim. Sızlanmalarımız ve bizi ürküten her şey bir yaşam vergisidir".⁴⁹ "Hiçbir şekilde baskı altında değilim, istemeden hiçbir şeye katlanmıyorum, tanrıya kölelik etmiyorum; onun yanında yer alıyorum, çünkü her şeyin sonsuza değin belirlenmiş ve kabul edilmiş bir yasaya göre hareket ettiğini biliyorum. Alinyazılarımız bize önderlik eder"⁵⁰. Uzun bir yolculukta toz, çamur ve yağmurun olması gibi, yaşamın da belli bir disiplini gerektirdiğini ifade eden Seneca, yaşamın kargaşası içinde çilelerle, güçlüklerle mücadele ederek yol alanların ve tehlikeli girişimlere atılanların güçlü kişiler olduğunu, sıkıntısız bir yaşamın ise boş ve anlamsız olacağını ileri sürmektedir⁵¹. Seneca'ya göre, hayatta varolan kötülükler, insanların kendileri için örnek teşkil edecek kişileri seçmesi için de bir nedendir. "Kötü yazgı olmadıkça, örnek alınacak büyük insan keşfedilemez"⁵² "felaket erdemın sergilenme fırsatıdır"⁵³ diyen Seneca, bir fırtına olmadığı müddetçe gemi kaptanının, savaş meydanı olmadığı müddetçe iyi bir askerin tanınamayacağını belirterek şunları söylemektedir: "Nereden bileyim yoksulluk karşısına ne tür bir ruh haliyle çıkacağını, zenginlik içinde yüzüyorsan eğer? Rezalete, kötü şöhrete ve toplumun nefretine karşı ne ölçüde dayanıklılığın var, nereden bileyim, eğer alkışlar içinde yaşlanıyorsan, karşı konulmaz ve insanların ruhlarından sana yönelen bir destekle yaşıyorsan? Ba-

47) Seneca, *Tanrısal Öngörü*, s.63 vd.

48) Seneca, *a.g.e.*, s.69 vd; Fatma Paksüt, *Seneca'da Ahlak Görüşü-Zevk Anlayışı*, s.194.

49) Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, s.262.

50) Seneca, *Tanrısal Öngörü*, s.83.

51) Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, s.262-263.

52) Seneca, *Tanrısal Öngörü*, s.55.

53) Seneca, *a.g.e.*, s.69.

kımını üstlendiğin tüm çocuklarının yanında olduğunu biliyorsan, nereden bileyim aynı serinkanlılıkla yokluklarına da katlanacağını?"⁵⁴

Görülüyor ki, Seneca insanların başına gelen doğal felaketlerin, onlar için eğitici bir nitelik taşıdığı kanaatindedir. İnsanların başına gelen her türlü kötülük, onların daha büyük felaketler karşısında dayanıklı olmaları için bir araçtır ve ona göre, insanlar erdemli olmak istiyorlarsa bu felaketlere karşı sabretmeli, doğanın kendilerine verdiği rolü en güzel şekilde oynamalıdır. Kötülük olarak düşündüğümüz şeyler aslında kötü değil, insanların erdemliliklerini ortaya çıkaran araçlar olmaktadır. Buna göre erdem, zor durumda kalan insanların davranışları sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Seneca'nın doğal kötülükle ilgili bu düşünceleri, insanların başına gelen kötülükleri onlar için bir sına olarak gören teist dinlerdeki anlayışla benzerlik taşımaktadır. Bindiği gibi teist dinlerde insanların başlarına gelen her türlü felaket, onların sabır ve tahammüllerini sergilemeleri için bir fırsat ve Tanrı'nın bir imtihanı olarak yorumlanmaktadır. Zaten Seneca'nın görüşlerinin Hıristiyanlığa çok yakın olduğundan dolayı onu gizli Hıristiyanlığı kabul etmiş sayanlar olmuş ve onunla Havari Paulus arasında, uydurma ve hayali bir konuşmaya inananlar bile çıkmıştır⁵⁵. Ancak Seneca'nın eserlerindeki Tanrı'nın, Hıristiyanlığın Tanrısı olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü Hıristiyanlıkta Tanrı evrenden bağımsız ve aşkın olarak görülürken, Seneca'nın Tanrısı evrenle iç içe olup, onunla bir ve aynı şeydir.

Sonuç

Sonuç olarak, Seneca'nın kötülükle ilgili olarak yaptığı bu yorumların ateizmin sorgulamaları için bir sorun teşkil etmediğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Seneca, doğayla Tanrıyı özdeşleştiren panteist bir filozoftur. Dolayısıyla evrende var olan kötülükler bir anlamda doğal hadiseler olarak görülmekte, bu da Tanrı'nın varlığını kabul etmeyen kişiler için zaten bir sorun olmamaktadır. Çünkü kötülük, bir doğa olayı olarak yorumlandığında değil, yaratıcı, mutlak anlamda iyi, aşkın ve her şeyi bilen bir varlığın arka planda olduğu kabul edildiğinde gündeme getirilmektedir.

54) Seneca, *a.g.e.*, s.67.

55) Karl Vorlander, *a.g.e.*, s.199.